

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ДЕРЕВ'ЯНКО ЮЛІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК: 811.111:811.161.2:177.2 (043.3)

**ЕТИКЕТНІ СИТУАЦІЇ ПОВСЯКДЕННОГО СПІЛКУВАННЯ
В АНГЛІЙСЬКОМОВНІЙ ТА УКРАЇНСЬКОМОВНІЙ КУЛЬТУРАХ:
ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі англійської філології Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, доцент
КОЗЛОВА Тетяна Олегівна,
Запорізький національний університет,
професор кафедри англійської філології

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
ІВАНИЦЬКА Наталя Борисівна,
Вінницький торговельно-економічний
інститут Київського національного
торговельно-економічного університету,
завідувач кафедри іноземної філології та
перекладу

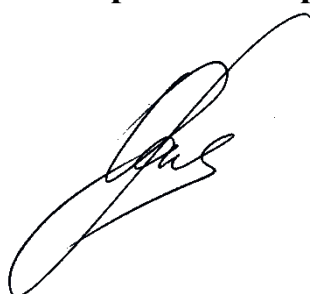
кандидат філологічних наук, доцент
ОЛЕНЯК Мар'яна Ярославівна,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса, декан факультету
іноземних мов

Захист відбудеться **«1» листопада 2019 року** об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21001, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«30» вересня 2019 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження мовленнєвого етикету актуальні в сучасному мовознавстві, етнології, лінгвокультурології, що пояснюється важливістю й динамічністю способів подачі повідомлення в різних сферах життя та умовах спілкування. Історія функціонування мовленнєвого етикету доводить, що він підпорядкований соціокультурним умовам і є тим необхідним засобом, який забезпечує максимальну ефективність комунікації, залежну від обсягу знань про правила мовленнєвої поведінки та компетенції комунікантів.

Різномасштабне вивчення етикету, зокрема мовленнєвого, сприяло розумінню організації комунікативного процесу в цілому (В. Г. Гак, Г. В. Колшанський, М. О. Кронгауз, Дж. Серль), відмінностей в комунікативній взаємодії представників різних культур і соціальних груп (П. Браун, А. Вежбицька, В. І. Карасик, С. Левінсон, Й. І. Стернін, Е. Холл), а також визначення умов, за яких взаємодія учасників комунікації буде успішною (В. Є. Гольдін, Г. П. Грайс, Дж. Ліч, Н. І. Формановська).

Усвідомлення багатогранності мовленнєвого етикету логічно призвело до інтеграції різних лінгвістичних парадигм і напрямів, поєднання традиційних та новітніх галузей при його вивченні. *Лінгвопрагматичний* аспект дослідження етикету поглиблює уявлення про мовленнєві акти, правила комунікації, механізми передачі намірів адресанта повідомлення адресату (Г. П. Грайс, О. М. Ільченко, Дж. Остін, Г. Г. Почепцов, Н. І. Формановська, О. В. Шейко). *Соціолінгвістичний* підхід до мовленнєвого етикету визначає його системність, яка забезпечує поєднання соціальних характеристик комунікантів та соціальної ситуації комунікації (С. Іде, В. І. Карасик), засоби закріплення соціальних ролей за комунікантами (У. Гудінкуст, Ф. Колмас, Л. П. Крисін), способи соціалізації мовців (Р. Уоттс), сукупність моральних норм та вимог кожної культури до поведінки людей (В. І. Карасик), правила взаємодії особистостей в соціумі (П. Браун, Р. Лакофф, С. Левінсон, Дж. Ліч). *Лінгвокультурологічний* підхід репрезентує етикет як культурну універсалію (Л. С. Ліхачова), культурну доміную (В. І. Карасик), спосіб визначення й експлікації культурної ідентичності (В. Є. Гольдін, В. Т. Клоков, Т. В. Ларіна, С. Сонг, Е. Холл). Надбання *порівняльно-історичного та зіставного мовознавства* доводять наявність константності та динамічності, варіабельності властивостей етикету залежно від історичного розвитку суспільства (Б. Х. Бгажноков, О. Ю. Захарова, В. П. Пономаренко, К. Стошкус), формування системи культурних цінностей (А. К. Байбурін, Д. Г. Ішанкулова, Т. А. Лісіцина, А. Л. Топорков). *Когнітивний* підхід виявляється плідним у вивченні ментальних програм мовців (Г. Хофстеде) та їх оформлення в конкретні когнітивні структури (Г. Г. Берднікова) у вигляді моделей ситуації (Т. Дейк), фреймів (О. А. Агаркова, В. В. Айвазова, В. Ескандел-Відал, М. Мінський, І. С. Шевченко), скриптів та сценаріїв (Р. Абельсон, Р. Шанк), рутин (К. Говард), тобто передбачуваних зразків поведінки, що складаються в процесі взаємодії між людьми та культурами. Із позицій *лінгвосеміотичного* підходу здійснюється інтерпретація етикету як знакової системи (А. Г. Балакай, В. Є. Гольдін, В. В. Лунєва, Т. В. Цив'ян), яка має

внутрішню організацію (В. В. Демент'єв, Т. М. Ніколаєва); досліджуються види і процеси семантизації етикетних знаків (О. А. Базильова, А. К. Байбурін, Г. Є. Крейдлін, М. О. Кронгауз, Ю. М. Лотман, Г. Г. Почепцов мол., А. Л. Топорков); з'ясовується необхідність комбінування вербальних і невербальних етикетних знаків для реалізації мети повідомлення; встановлюються пріоритети адресанта стосовно тих чи тих форм кодування інформації та поєднання знаків залежно від особистих характеристик мовця, специфіки етикетної ситуації.

Дисертація присвячена дослідженню актуалізації повсякденних етикетних ситуацій в різних культурах й спрямована на встановлення спільного та специфічного в процесах регуляризації мовленнєвої поведінки. Зіставний аналіз етикету різних культур, доповнений лінгвокогнітивним та лінгвосеміотичним аспектами, є перспективним.

Актуальність дослідження визначається необхідністю й логічністю звернення до когнітивної та семіотичної інтерпретації етикетного простору, виявлення ментальної структури етикетної ситуації у свідомості мовців, аналізу спільного та відмінного в етикетизації повсякденного спілкування в географічно віддалених культурах різного ступеня спорідненості. Суміщення порівняльної, когнітивної та семіотичної площин вивчення етикетних ситуацій сприятиме розумінню не тільки їхньої національної специфіки, але й спільних рис кодування інформації з метою впорядкованості та повсякденного життя мовців. Крім того, зіставлення актуалізації конкретних етикетних ситуацій в різних культурах ще не було предметом системного вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає профілю науково-дослідних робіт факультету іноземної філології Запорізького національного університету в межах наукової теми «Когнітивно-комунікативні та лінгвокультурологічні параметри дослідження мовних одиниць» (номер державної реєстрації 0113U000807).

Мета роботи – здійснити зіставний аналіз реалізації етикетних ситуацій повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах.

Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**:

– розглянути загальнотеоретичні проблеми мовленнєвого етикету; розкрити поняття «етикет» та «мовленнєвий етикет»; обґрунтувати доцільність розмежування поняття «етикет» і таких суміжних, але нетотожних понять як «ввічливість», «ритуал» тощо;

– узагальнити досягнення у дослідженні мовленнєвого етикету, окреслити існуючі та здебільшого ізольовані підходи до його вивчення, розкрити переваги інтеграційного підходу з урахуванням зіставного, прагматичного, когнітивного та семіотичного аспектів;

– розкрити особливості етикету як знакової системи; розглянути властивості вербальних та невербальних етикетних знаків, їхні функційні, універсальні та культурно-специфічні ознаки;

– визначити структуру етикетного простору; диференціювати етикетні ситуації повсякденного спілкування за ступенем їх ритуалізованості; розробити послідовну

процедуру ідентифікації, фреймового моделювання, аналізу структури й засобів реалізації актуальних етикетних ситуацій повсякденного спілкування;

– проаналізувати наповнення фреймової структури, вербальні та невербальні засоби актуалізації етикетних ситуацій повсякденного спілкування, яке відбувається на монокультурному та міжкультурному рівнях;

– описати спільні та диференційні характеристики етикетизації повсякденного спілкування, які виявляються між різними англійськомовними культурами (британська, американська, австралійська), а також між англійськомовною й українськомовною культурами.

Об'єкт дослідження – етикетні ситуації повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах.

Предмет аналізу – спільне та відмінне в структурі та засобах актуалізації етикетних ситуацій повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах.

Матеріалом дослідження є авторська картотека (1015 текстових фрагментів, що містять опис реалізації етикетних ситуацій в досліджуваних культурах), укладена шляхом вибірки стандартних етикетних формул з 24 академічних тлумачних, регіональних та історичних словників, електронних баз даних, художніх (британських – 362, американських – 409, австралійських – 103, українських – 225) та публіцистичних (британських – 12, американських – 15, австралійських – 4, українських – 8) текстів англійською та українською мовами. Джерелами фактичного матеріалу також виступають 32 відеоматеріали, які охоплюють художні й документальні фільми, автентичні аматорські відеозаписи, викладені в інтернет.

Гіпотеза дослідження: етикетні ситуації повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах ґрунтуються на спільних ментальних моделях, проте виявляють відмінності змістового наповнення фреймів, вербальних та невербальних засобів їх актуалізації.

Теоретико-методологічну базу дослідження становлять такі фундаментальні положення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників:

- положення теорії мовленнєвих актів (В. Г. Гак, Г. П. Грайс, Б. Фрейзер) про необхідність ритуалізованих форм та правил етикету з метою регуляції поведінки членів відповідного суспільства, неконфліктного спілкування та його оформлення (О. М. Ільченко, Н. І. Формановська);

- лінгвокультурологічні концепції універсальності категорій мовленнєвого етикету і ввічливості (А. К. Байбурін, Ш. Блум-Кулка, Л. С. Ліхачева, А. Л. Топорков), а також національно-специфічної зумовленості мовленнєвої поведінки (А. Вежбицька, І. О. Голубовська, У. Гудінкуст, В. І. Карасик, В. В. Красних, В. М. Манакін, М. Сіфіану, С. Сонг, Г. Тернер, К. Уркізу, Е. Холл);

- когнітологічні концепції щодо співвіднесеності мови та ментальності мовців (Е. Гофман, Л. Л. Славова, Й. І. Стернін, Г. Хофстеде), актуалізації когнітивних структур у досліджуваних мовах (Г. Г. Берднікова, К. Говард, Т. Дейк, В. Ескандел-Відал), а також фреймового аналізу як методу опису мовленнєвих актів (М. М. Болдирєв, М. Мінський, О. О. Селіванова);

- семіотичні концепції щодо знака як одиниці семіотичної системи та інтерпретації дійсності (Н. І. Андрейчук, У. Еко, В. В. Іванов, Т. О. Козлова, Ю. М. Лотман, Ю. С. Маслов, І. І. Сєрякова), багатовимірності (семантика, синтактика, прагматика) семіотичних систем (Н. Б. Іваницька, Ч. Моріс, М. Я. Оленяк, Г. Г. Почепцов мол., Ю. С. Степанов, М. П. Фабіан, Р. Якобсон), та знакову природу мовленнєвого етикету (А. К. Балакай, В. Є. Гольдін, Т. В. Цив'ян).

Методика дослідження ґрунтується на комплексному підході до об'єкта та предмета вивчення і передбачає використання **загальнонаукових методів** (*гіпотетико-дедуктивного* – для формування припущення щодо впливу загальнолюдських та культурно-специфічних цінностей на реалізацію мовленнєвого етикету; *аналізу та синтезу* – для виявлення зв'язків між реалізацією етикету в англійськомовній та українськомовній культурах; *індукції* – для узагальнення отриманих результатів); **спеціальних лінгвістичних методів** (методу *суцільної вибірки* й *описового методу* — для інвентаризації та інтерпретації етикетних ситуацій; методу *контекстологічного* аналізу для ідентифікації етикетних ситуацій в монокультурній та міжкультурній комунікації та функціонування тих чи тих етикетних знаків в їх межах; *фреймового* аналізу – для моделювання стереотипної етикетної ситуації повсякденного спілкування; *зіставного* методу – для з'ясування специфічності та спільності реалізації етикетних ситуацій в англійськомовній та українськомовній культурах).

Теоретичне значення дисертації лежить у площині *порівняльно-історичного і типологічного мовознавства* й визначається тим, що в дослідженні поглиблено уявлення про соціально схвальні норми мовленнєвої поведінки у відповідних ситуаціях повсякденного спілкування. Для *зіставного мовознавства* особливе значення має національно-культурна специфіка формування та функціонування мовленнєвих кліше і ввічливих виразів в українській мові та різних варіантах поліцентричної англійської мови. Вивчення етикетних виразів як оцінних одиниць важливе для *прагмалінгвістики* та *аксіолінгвістики*. Результати цього дослідження, що стосуються відповідності когнітивних і лінгвальних структур, вмотивованості мовного знака, необхідності апеляції до різних видів перцепції та взаємодоповнюваності вербальних і невербальних форм кодування інформації, є внеском в *лінгвосеміотику* і *лінгвокогнітологію*.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації:

- конкретизовано поняття «етикет», «мовленнєвий етикет», «ввічливість» та обґрунтовано необхідність їх розмежування;

- уперше розкрито поняття «етикетний простір», окреслено його структуру;

- встановлено спільні ознаки різних повсякденних етикетних ситуацій; виявлено чинники, що впливають на ступінь ритуалізованості повсякденного спілкування; розвинено класифікацію повсякденних етикетних ситуацій за ступенем їх ритуалізованості;

- за допомогою фреймового аналізу змодельовано стереотипну етикетну ситуацію, що трапляється у повсякденному спілкуванні;

- повсякденні етикетні ситуації *вперше* стали об'єктом внутрішньосистемного зіставлення (в межах внутрішнього кола англійськомовних культур), а також міжкультурного порівняння;

- з'ясовано залежність актуалізації стереотипних ситуацій і мовленнєвих засобів їхнього оформлення від типу відповідної культури та ціннісних домінант;

- виявлено пластичність етикетного знака, форма якого варіюється залежно від когнітивно-прагматичних настанов мовців, ступеня толерантності комунікантів по відношенню до регламентації повсякденного спілкування.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнюють наступні **положення, винесені на захист:**

1. Етикет як система норм і правил поведінки створює умови для неконфліктного міжособистісного спілкування. Формування цієї системи та реалізація її регулятивної функції відбувається в просторі, до складу якого залучаються суб'єкти спілкування, культурні цінності, набір типових комунікативних ситуацій та засоби їх семіотизації.

2. Комплексність етикетного знаку утворюється інтеграцією складників, що апелюють до різних модальностей відчуття. Здатність паравербальних і невербальних засобів доповнювати вербально виражений зміст збільшує пластичність етикетного знака, варіювання його форми і змісту відповідно до типу та умов комунікативної ситуації.

3. Досвід повсякденного спілкування впорядкований в ментальних статичних та динамічних (сценарних) моделях, що виявляються універсальним планом дій для представників різних культур.

4. Реалізація етикетних ситуацій повсякденного спілкування варіюється під впливом культурно-історичної традиції, соціальних настанов та гендерних особливостей. Потужним чинником відмінностей у послідовності етикетних дій, а також їхньому вербальному, паравербальному та невербальному оформленні виявляється приналежність комунікантів до індивідуалістичного чи колективістського типів культури.

Практичне значення дисертації визначається спрямованістю на нормованість мовленнєвої поведінки, уживання словесних кліше, ввічливих виразів, пов'язаних із правилами і традиціями повсякденного спілкування в різних культурах, що можуть бути цінним матеріалом при укладанні або редагуванні фразеологічних, двомовних словників, а також регіональних словників англійської мови, створенні електронних баз даних. Одержані результати можуть прислужитися у викладанні нормативних курсів порівняльної типології англійської та української мов (розділів «Лексико-семантичні системи мов», «Стилістика»), загального мовознавства (розділів «Мова і культура», «Мова і суспільство», «Знакова природа мови», «Мова і мислення», «Мова і мовлення», «Лексико-семантичні системи мов»), теорії і практики перекладу. Ілюстративний матеріал дисертації може бути використаний при розробці спецкурсів із проблем регіонального варіювання англійської мови, лінгвопрагматики, дискурсології, риторики, міжкультурної комунікації, лінгвокультурології та етнолінгвістики, лінгвокогнітології.

Особистий внесок здобувача. Усі результати наукового дослідження отримано дисертантом особисто, усі статті написані одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено в доповідях на 6 міжнародних конференціях: «Іноземна мова у XXI ст.» (Запоріжжя, 2016 – 2018), «Scientific and Professional Conference Urgent Problems of Philology and Linguistics» – 2018 (Будапешт, 2018), «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2019), «Language, Culture, Communication in the Expanding Intellectual Space» (Czestochowa, Zaporizhzhia, Lviv, 2019) та на 2 Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах» (Харків, 2018) та «Актуальні проблеми перекладознавства, текстології і дискурсології» (Запоріжжя, 2019).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дослідження висвітлено в 10 одноосібних публікаціях: із них – 5 у фахових виданнях України, 1 – у зарубіжному періодичному виданні, у 4 збірниках матеріалів наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій становить 5,61 др. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списків використаних джерел (319 позицій, із них 126 – іноземними мовами), лексикографічних джерел (24 позиції), джерел ілюстративного матеріалу (243 позиції) та 4 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 260 сторінок. Основний текст роботи викладено на 204 сторінках, бібліографія – 42 сторінках; додатки – 250 сторінках (оформлені окремим томом).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, сформульовано робочу гіпотезу, схарактеризовано методи аналізу й фактичний матеріал, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Перший розділ «**Загальнотеоретичні проблеми мовленнєвого етикету**» присвячено розгляду питань, пов'язаних із феноменом етикету, що виконує важливу функцію гармонізації різних аспектів життєдіяльності суспільства.

Поняття етикету співвідноситься з іншими важливими концептами, які стосуються встановлених правил соціальної взаємодії, а між поняттями етикету й мовленнєвого етикету встановлюються гіперо-гіпонімічні зв'язки. Мовленнєвий етикет стосується лише вербальної комунікації, будови й доцільності вживання конкретних виразів та формул у тих чи тих ситуаціях, а правила етикету регулюють як вербальну, так і невербальну взаємодію. Етикет перетинається з поняттями ввічливості та ритуалу. Ввічливість, на відміну від етикетних норм і правил неконфліктного спілкування, стосується комплексу тактик і стратегій, прагматично орієнтованих на взаємоповагу. Ритуал же, як послідовність демонстративних дій, спирається на систему етикетних норм, утім він символічно орієнтований на всіх членів соціуму, тим часом етикет здебільшого прагматично спрямований безпосередньо на суб'єктів комунікативної ситуації.

Реалізація етикетних норм і правил визначається низкою чинників, які діють сукупно: прагматика спілкування й різновиди мовленнєвих актів; соціолінгвальні умови комунікації та диференціація суспільства; культурний контекст взаємодії, актуальна система цінностей і звичаїв; когнітивний досвід мовців, особливості ментальних програм і моделювання комунікативних ситуацій; історична й синхронічна динаміка життя, одночасна повторюваність та модифікація ситуацій спілкування.

Практика спілкування, переплетена з системою знань про світ, емпіричним і культурним досвідом, поступово семіотизується, зберігається в компактному знаковому форматі. Для етикетного знака характеризувальними є комплексність і мультимодальність, варіативність форми й змісту, функційна гнучкість і комбінаторність. Етикетний знак створюється за допомогою різних модусів та інтегрує різну форму вираження змісту, кожна з яких реалізує важливі функції, уможливує повне втілення змісту повідомлення. Мультимодальний етикетний знак впливає на деталізацію поданої інформації, збільшує її транспарентність для реципієнта. Система вербальної етикетної комунікації суттєво доповнюється невербальним компонентом. Невербальні складники є виразнішими й прозорішими для декодування, і здатні передавати куди більший обсяг інформації під час комунікації. Вербальні засоби найчастіше поєднані і гармонізовані з невербальними.

У другому розділі **«Методологія та методика дослідження етикетних ситуацій повсякденного спілкування»** викладено концепцію етикетного простору, визначено методологічну базу дослідження, розроблено поетапну процедуру зіставного аналізу етикетних ситуацій повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах.

В етикетному просторі, який створюється суб'єктами взаємодії та охоплює сталий набір етикетних ситуацій, знаків, етикетні норми та комунікативні цінності, здійснюється інтеракція відповідно до рівня компетенції й когнітивних настанов комунікантів, встановлених правил і норм щодо спілкування в тій чи тій ситуації в межах конкретної культури.

Етикетна ситуація ґрунтується на конкретній ментальній моделі спілкування й при щоденній практиці реалізації мовцями її реально-практична форма варіюється внаслідок комунікативно-соціальних ознак учасників етикетної ситуації. Варіантні комбінації цих ознак визначають типи етикетних ситуацій, зокрема щоденні, оказіональні, святкові та церемоніальні ситуації повсякденного спілкування.

Методика дослідження етикетних ситуацій повсякденного спілкування передбачає поліаспектне вивчення з урахуванням прагматичного, когнітивного, лінгвокультурологічного, семіотичного та зіставного аспектів і включає такі етапи: виявлення актуальних етикетних ситуацій методом аналізу оцінних висловлювань носіїв досліджуваних культур; фреймовий аналіз етикетних ситуацій повсякденного спілкування з метою їх моделювання у статичному та динамічному форматах; вивчення вербальних, паравербальних та невербальних засобів, уживаних в етикетних ситуаціях повсякденного спілкування з метою встановлення зв'язку фреймової структури з інструментарієм її реалізації; зіставлення етикетних

ситуацій в англійськомовній та українськомовній культурах, виявлення спільного та специфічного в актуалізації їх структури, змістового наповнення й засобів реалізації.

Третій розділ «Актуалізація етикетних ситуацій повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах» присвячено аналізу ситуацій «Вітання», «Прийом гостя», «День народження» «Весілля» в процесі монокультурного та міжкультурного спілкування. Це дозволило встановити спільне і відмінне в їхніх реалізаціях.

Щоденна етикетна ситуація «Вітання» актуальна для реалізації фатичної функції та позитивної тональності спілкування. Динаміка ситуації відповідає ментальній сценарній моделі, що охоплює визнання присутності комунікантами один одного (вітальна формула, звертання) та фатичну комунікацію (світська бесіда).

Вітання актуалізуються за допомогою стилістично нейтральних та стилістично маркованих форм вітання; функційно різних типів звертань (індексів – *lady*; *жіночко*, регулятивів – *dear*, *mate*; *любий*, *друже*, експресивів – *honey*, *sweetie*; *ластівочко*, *зайчику*, апелятивів). Світська бесіда тематично обмежена й беззмістовна, тяжіє до обговорення погоди (британцями), спорту (американцями), відпочинку, спільних знайомих (українцями). Схвальними темами є подорожі, відпочинок, природа, хобі, а несхвальними – політика, фінансові справи, особливо в англійськомовних культурах.

Відмінності стосуються факультативності / обов'язковості вітання та світської бесіди, а також пріоритетних форм їх вербалізації. Англійськомовний етикет віддає перевагу скороченим формам вітань, зокрема американці прагнуть демократизації стосунків (дружнє спілкування – “**Howdy, friend,**” *Nell said cheerfully. “Haven't seen you in a while”* (D. Macomber); спілкування незнайомих – “**Howdy, Sir.** <...> *I would take it kindly if you'd let us hunt on your property*” (Field & Stream)), тим часом австралійці надають спілкуванню неформального характеру, зменшують дистанцію та акцентують на рівності комунікантів. Скорочені вітання вживаються австралійцями незалежно від ознак комунікантів та інших умов (“**G'day, mates.**” *Reed smiled at the Aussie greeting. “It's past midnight.” Less ignored it*” (S. Day)). Англійськомовному етикету властиве семантичне спустошення формул вітання (*good day*) та їх заміщення фатичними виразами (*What's up?*, *How are you?*). За правилами українського етикету вітання є обов'язковим.

Фатичне спілкування в англійськомовній культурі може набувати розгорнутої чи компактної форми. У тривалих бесідах британців (4–16 реплік) здебільшого містяться повні форми (*I am so happy you came!*); відсутній еліпсис (*Do you have any problems?*). Компактніше фатичне спілкування американців та австралійців (3–11 реплік) вербалізовано скороченнями (“**Ah, you're here! I'm Clark**” (G. Johnson)); еліптичними конструкціями (*[Do you have] Any problems?*); лаконічними відповідями (“*Did you have any difficulty finding our ... building? – No, Bixley brought us*” (т. с.)). В українськомовному етикеті фатичне спілкування схвалюється, проте його уникання також вважається нормою.

Оказіональна етикетна ситуація «Прийом гостя» гармонізує соціальні стосунки та нейтралізує універсальну опозицію «свій – чужий». Ментальний сценарій передбачає запрошення, появу/зустріч, частування, розвагу й проводи гостя. У межах ситуації реалізується принцип діалогізму «пропозиція – відповідь» (обмін інформацією, компліментами, подарунками), спрямований на створення дружньої взаємодії.

Запрошення в англійськомовній та в українськомовній культурах містять вирази з дирекціональним (*“Come to my home”* (Т. Topete)) або локативним значеннями (*“I’d very much like to see you in my house”* (т. с.); *“Буду радий Вас бачити в моєму домі”* (Прапор)).

Хоч англійськомовний етикет дозволяє доступ гостя («чужий») у зону господаря («свій»), що виражено за допомогою сполучення присвійних займенників *my, our* з іменниками *home, house*, частотнішими виявилися запрошення, які містять назви дій, подій, розваг тощо (*“You should come to lunch!”*, *“Shall we expect you for dinner?”* (СОСА)). Ці поняття концептуалізовані як об’єкт, до якого прямує запрошений, а дирекціональне значення іменників імпліковано через сприйняття події як такої, що відбувається в конкретному місці (*“You and Anna must definitely come to dinner with us!”* (I. Bergman)). Тим часом українськомовний етикет схвалює найвищий ступінь інтимізації взаємодії. Носії української культури відкривають не тільки зовнішній простір навколо себе (*“Мої двері завжди відчинені для тебе”* (В. Малик)), а й свій внутрішній простір – адресант концептуалізований як кінцевий пункт, до якого прямує запрошений (*“Заходьте до мене”*, *“Ти повинен прийти до нас у гості”* (О. Донченко)).

Гостьовий етикет передбачає вживання декларативних, інтерогативних та імперативних запрошень. Англійськомовний етикет приписує декларативні форми, які частіше трапляються у спілкуванні британців й актуалізуються непрямими питаннями (*“I wonder if you’d like to come to a little party I’m giving next week”* (BNC)), конструкціями умовного способу (*I’d like, I’d appreciate, It would be wonderful*), гіперболізованими виразами (*“I’ll just die if you don’t come to my party”* (Spy)) та інтенсифікаторами (*“I’d be so happy if you could come for dinner tonight”* (N. Thompson)). Інтерогативна форма запрошень властива американцям та оформлюється за допомогою модальних дієслів (*“May I invite you to be my guest on Sunday?”* (СОСА)) і форм майбутнього тривалого часу у ввічливих питаннях щодо планів співрозмовника (*“Will you be coming to my party?”* (т. с.)). Імперативна форма виявилася домінуютьною в австралійському етикеті, де вона оформлюється за допомогою односкладних речень з головним членом, вираженим дієсловами наказового способу (*“Come on, Chuck! Drop by our barbeque, mate!”* (Newport TV Guide)). Українськомовний етикет тяжіє до імперативних та інтерогативних запрошень. Імперативні запрошення оформлено односкладними й двоскладними реченнями з присудком, вираженим дієсловами наказового способу (*“Заходьте до мене в гості і вахтерка зустріне внизу при вході. Буду радий”* (Жовтень), *“Ти повинен прийти до нас у гості і розповісти якусь історію...”* (О. Донченко)). Інтерогативні запрошення реалізуються питальними односкладними реченнями з

присудком у формі дієслова майбутнього часу (*“Прийдеш до мене вечеряти?”* (Л. Романюк)).

Різні форми запрошень в аналізованих культурах акцентують на недопустимості нав'язливої форми, тиску на співрозмовника, необхідності захистити особистий простір, але також вказують на можливе скорочення комунікативної дистанції. Для австралійського й українського етикету зміст запрошення важливіший за форму, тому імператив не сприймається як наказ чи нав'язливість.

Відмінності в актуалізації ситуації «Прийом гостя» в досліджуваних культурах простежуються в диференціації та інтеграції складників сценарію. Розвага гостя – окремий і важливий етап гостьового етикету англійськомовних культур. Українська традиція поєднує частування й розваги (*“Гості вже понаїдалися... І коли вони чи то співали, чи то вже позіхали”* (Л. Бернакевич)).

Компліменти поширені в усіх аналізованих культурах (на адресу господарів – *“You look fantastic!”* (J. Collins); *“Ви сьогодні надзвичайно гарна!”* (В. Собко), стосовно місця прийому – *“What a lovely house you've got!”* (BNC); *“Яке у вас миле помешкання!”* (Е. Гага)), проте застільні компліменти відрізняються. В англійськомовній культурі обов'язковий обмін «частування – комплімент», навіть якщо страва його не варта (*“It's delicious, It's really special, It's really good”* (Bridget Jones's Diary)). За українським етикетом компліментарні форми під час застілля факультативні, дозволяються зауваження чи поради (*“Смачний у вас борщик з грибами ... Та от якби ще оцту!”* (І. Козланюк)).

Англійськомовний гостьовий етикет схвалює компактні тости, у яких об'єктом вшанування найчастіше виявляються господарі (*“To this house! To hostess and her culinary talent!”* (BNC)) чи усі присутні (*“To all of us!”* (СОСА)). Український етикет віддає перевагу розлогим тостам у формі побажання-подяки господарям (*“Щоб вам пилось та їлось, та на завтра схотілось!”*, *“Нехай усі будуть здоровими!”* (СУМ)).

Щодо розваг і застільних бесід, то британці залюбки обговорюють нейтральні теми або гіпотетичні питання, американці торкаються особистих тем, тим часом австралійці обговорюють соціально-політичні питання. Для українців важливі співи, а беззмістовні розмови заповнюють паузи між споживанням страв.

Формули прощання оформлюються як подяка (*“We spent great time!”* (BNC); *“Дякуємо за чудовий вечір!”* (І. Роздобудько)), комплімент (*“You outdid yourself”* (L. Smith); *“Усе було дуже смачно”* (С. Талан)), побажання (*“Good night!”* (BNC); *“На все добре!”* (О. Скороход)), запрошення (*“Next week Friday I wait for you at my place”*; *“Чекаємо Вас у гості”* (т. с.)). Британський етикет приписує тривале прощання та обов'язкове вираження обіцянок чи сподівань щодо продовження спілкування: *“We'll be in touch”, “I'll give a ring...”* (BNC). Уживання простого (неозначеного) майбутнього часу (Future Simple) засвідчує проспективну орієнтацію взаємодії. Український етикет обирає ретроспективну орієнтацію прощання гостя й прощання, на що вказує уживання минулого часу (*“Все було смачно”, “Радий, що тобі сподобалося у нас”, “Дякую Вам, що зайшли”* (СУМ)).

Святкова етикетна ситуація «День народження» актуальна для зміцнення соціальних зв'язків та виявлення неіндиферентного, доброзичливого ставлення

членів суспільства одне до одного. Ментальний сценарій розгортається в послідовності від привітання іменинника до вручення подарунків та розваг гостей. Етикет реалізації ситуації залежить не стільки від комунікативних умов, скільки від наслідуваної історико-культурної традиції святкування важливих подій. Вербалізатори сценарію представлені формулами благопобажань, насиченими експресивами (“*I wish you all the best!*” (BNC); “*Найщиріші вітання в день твого народження!*” (СУМ)). Невербальний складник корелює з гендерними характеристиками учасників ситуації: чоловіки віддають перевагу регулятивним жестам (“*After this, he shook hands with me, and wished me a happy birthday*” (K. Crossley-Holland)), тоді як жестова комунікація жінок визначається емоціями (“*Happy birthday, darling... <...> walked forward, she kissed her on both cheeks*” (J. Archer)). В етикетному просторі дуже важливі атрибути урочистості й святковості (*balloons, party hats, personalized banners; вази з квітами*), символи життя й щастя (*cake; топт*).

Відмінності виявляються в кооперативній спрямованості привітань та пріоритетності експресивних засобів; реалізації прагматичної стратегії присутності персони адресанта в привітанні; правилах гастрономічного та подарункового етикету.

Привітання в англійськомовній культурі містять подяку, комплімент, пораду (“*Thank you for all your enormous sacrifices and unconditional love*”, “*You are my incredible support*”, “*Dare to think different, Dare to dream big*” (GreetingsIsland)), а в українській – благопобажання (“*Сьогодні, в твій день народження, я хочу побажати тобі фінансової стабільності, вічної молодості, богатирської сили, сталевих нервів, пристрасної і міцної любові, вірних друзів і виконання заповітної мрії*” (КПУ. Найкр. прив.)). Привітання британців оформлюються такими виразними засобами як епітети (“*Hope your birthday is as wonderful and extraordinary as you are*” (GreetingsIsland)), гіперболи (“*You are the most perfect example of how boyfriends should be*” (BNC)), повтори (“*No one loves me more. No one understands me better. No one inspires me the way you do*” (GreetingsIsland)), антитези (“*A good friend will remember... – A great friend will forget...*” (т. с.)). Американці обирають компактну форму (“*You’re in my life! I’m more than thankful. I’m complete*” (American Greetings)). Відмінною рисою австралійських привітань є гумор, заснований на порушенні прогнозу твердження або зміщенні смислових акцентів (“*For your birthday, I wanted to give you something funny & charming, but then I remember you already have me in your life. No need*” (т. с.)). Помітно, що індивідуалістичний стиль англійськомовної культури вшановує особисті досягнення, професійні успіхи (“*We hope this year will bring many opportunities to prosper*”, “*We wish you growth and prosperity for the year to come*” (GreetingsIsland)). Колективістський стиль української культури акцентує на подіях щоденного буття, інтимній сфері (“*Бажаю міцного здоров’я, великого щастя та вірного кохання, бажаю щирих почуттів, яскравих барв життя та тільки радісних емоцій, бажаю добрих друзів, гарних новин та чудового настрою на кожен день*” (КПУ. Найкр. прив.)). Виразні побажання містять метафору (“*Я знаю, що ти здатен звернути гори*” (Віт. укр. м.)), персоніфікацію (“*...нехай успіх йде завжди поруч з тобою...*” (т. с.)), порівняння (“*...саяй наче сонечко весняне!*”

(т. с.)), гіперболу (“*Бажаю тобі кохання, величезного, як море!*” (т. с.)), повтор (“*Бажаю щастя, бажаю сонця, а також любові, любові і ще раз любові!*” (т. с.)).

Частотне вживання займенника першої особи однини в привітаннях представників англійськомовних культур вказує на порушення стратегії мінімальної присутності персони адресанта (“*I will never forget...*”, “*I have learned from you...*”, “*I am forever grateful...*” (GreetingsIsland)). В українському етикеті мінімізація присутності адресанта в привітаннях обов’язкова, що засвідчує уживаність займенників другої особи в давальному відмінку (“*Завжди [ти] досягай*”, “*Ти знаєш краще*”, “*Ти здатен звернути гори*” (Віт. укр. м.)).

Церемоніальна етикетна ситуація «Весілля» пов’язана з історією суспільства, релігією й обрядністю, тому її вирізняють такі ознаки як циклічність, велика кількість учасників, ритуальна й символічна насиченість, динамізм і ємність невербального складника комунікації. Динамічний фрейм ситуації охоплює такі основні етапи: освідчення, весільна церемонія, весільний прийом. Святкування весілля є своєрідною драматизацією життя й залучає значний арсенал символізації кохання (*rings; обручки*), добробуту (*flower petals, confetti, rice; зерно, монети*), скріплення союзу (*bells, wedding cake; дзвони, весільний торт*), оберегів (*wedding bouquet; букет нареченої*) тощо.

Відмінності в реалізації ситуації «Весілля» стосуються індивідуалістичного й колективістського спрямування взаємодії. Англійськомовний весільний етикет орієнтований на ненав’язливість та збереження особистого простору комунікантів. Зазначене досягається адресатною спрямованістю пропозиції одруження через ретроспективну апеляцію до сумісного досвіду учасників ситуації, важливих фактів чи подій через уживання форм минулого часу (“*You filled my empty heart with your vitality and your spirit and your laughter*” (R. Donald), “*My heart was a desert until you came and watered it with you love*” (BNC)). Реалізація персуазивної інтенції мовця в освідченні досягається за допомогою модальних дієслів та форм дійсного способу (“*We both love so deeply, and dream of the same things, so together we can reach everything we want*” (COCA)).

В українськомовному весільному етикеті переважає орієнтація на спільність, неподільність простору учасників ситуації. Зазначене досягається адресатною спрямованістю пропозиції через проспективний опис спільного життя (уживання форм майбутнього часу) та реалізації промісивної інтенції мовця (через імперативи, форми наказового способу дієслова) – “*Я хочу провести все життя з тобою <...> подаруєш мені сина <...> Я оберігатиму вас всіх. Я дам тобі все*” (Д. Мороз).

Пропозиція одружитися має свої особливості в кожній із проаналізованих культур. Уживання непрямих питань і помірна експресивність властива британцям, які налаштовані на збереження особистого простору (“*I just have to know if you will marry me?*” (B. K. Scanlon)). Незавуальоване вираження почуттів і прийняття зобов’язань переважають в американських та австралійських варіаціях освідчень (“*I can’t imagine a life without you. Will you marry me?*” (F. Kresen), “*Marry me, Grace. <...> Don’t you see, Grace? I love you*” (D. Alward)), що підтверджує пріоритетність щирого, відвертого спілкування, зняття протиріччя між намірами мовця та їх вербалізацією в інтерогативній та імперативній формах. Освідчення в українському

етикеті актуалізується здебільшого в імперативній формі (“Сьогодні романтична обстановка <...> додає сміливості сказати давно підготовлені слова – **виходь за мене заміж!**” (Я. Рачковський), “Я не зможу без тебе, не зумію. **Будь моєю дружиною**” (Д. Корній)). Така форма сприймається як свідчення щирості та справжнього бажання.

У ситуації «Весілля» помітною також є різниця у формах обітниць. У Британії визначений текст обітниць декларує другорядну роль жінки, яка підкорюється чоловіку (*to love, to cherish, and to obey*), а в США наголошується на законності шлюбу (*lawfully wedded*), незмінності та непорушності обіцянки, не зважаючи на обставини (*for better, for worse, for richer, for poorer*). Весільна церемонія в Україні має здебільшого світський характер і передбачає урочисту промову ведучої церемонії у вигляді настанови для молодих (“Я звертаюся до вас від імені держави: **шлюб – це серйозний вчинок. Бути подружжям значить підтримувати один одного, підставляти плече та зігрівати серце...**” (Поради, інструкції)). При цьому наречені не складають обітниць.

Спільна риса ситуації «Весілля» у досліджуваних етикетах – розгорнуті весільні промови та їхня експресивно-емоційна виразність, що досягається за допомогою метафор (“...**you are the most beautifully singing birds**” (G. Davidson)), гіпербол (“**Raise our glasses to the happiest couple ever!**” (J. Crouch); “...любові **не буде кінця-краю**” (Віт. укр. м.)), епітетів (“**This special and unforgettable night is a happy celebration of a perfect pair**” (G. Davidson); “Я хочу побажати молодим, щоб їх союз був **цікавим і міцним!**” (Віт. укр. м.)), порівнянь (“...побажати дорогим молодцям <...> стати єдиним цілим, **ніби пташці нерозлучними**” (т. с.)), а також усталених виразів (“**Fall head over heels. You found someone you can love like crazy and who'll love you the same way back**” (C. Lee)).

Виразність весільних тостів в англійськомовній культурі досягається через гумор, зокрема завдяки неочікуваному зміщенню смислових акцентів (“<...> **I only hope that someday I can have what you two have... 8,000 little napkins with my name on them! And, of course, someone to love. Cheers!**” (Sex & the City)). Виразність українських весільних тостів скерована на реалізацію їхньої сентенційної функції за допомогою метафор (“**Життя – це гірлянда різнокольорових, світлих і похмурих днів**” (Віт. укр. м.)) і повторів (“**Нехай створений вами в цей день союз буде непорушним, <...> нехай повсякденні дрібниці не псують головного у вашому житті**” (т. с.)).

Зміст тосту віддзеркалює цінності конкретної культури: стабільність, непорушність, довговічність шлюбу для британців (“**May we all be invited to your golden wedding celebrations!**” (G. Davidson)); єднання, вірність та беззастережне кохання для американців (“**Your family is like a two-headed eagle! But you have 1 body, 1 soul and 1 heart. It means you'll be faithfully love each other!**” (Primedice Forum)); бадьорість духу та оптимізм – для австралійців (“**Let live love, richness, joy, laughter, kindness and bliss in your family!**” (A. Pedersen)). Українські весільні тости наголошують на сімейних (кохання, злагода, піклування) та загальнолюдських цінностях (щастя, радість, мир). Вони, як і народні перекази, мають повчальний характер та оформлені метафорично (“**Бажаю новоспеченій подружній парі стати**

чудовими будівельниками сімейної благодаті. Необхідно **почати з фундаменту і закласти в домашню фортецю повагу і любов. Далі зведіть стіни з ласки та турботи, а дахом нехай стане життєрадісність і вміння з гумором підходити до складнощів**” (Віт. укр. м.).

При реалізації ситуації «Весілля» помітні розбіжності в дозволеній демонстративності почуттів. Наприклад, український етикет заохочує до експлікації внутрішнього стану мовців, публічності емоційних жестів, зокрема поцілунку, що особливо помітно в міжкультурній взаємодії (“*The guests loved yelling out “Hirko!” whenever they could and the couple looked so tired of kissing*” (O. St. John)).

Варіативність реалізації проаналізованих етикетних ситуацій зумовлена культурними настановами на збереження соціальної дистанції у спілкуванні британців, демократизацію та економію комунікативних зусиль у процесі взаємодії американців, лібералізацію норми та збільшення емоційності у спілкуванні австралійців, інтимізацію взаємодії представників українськомовної культури.

Тенденція до збереження особистого простору та комунікативної рівності помітна в англійськомовній культурі, тоді як для українськомовної культури куди більш цінним виявляється колективний простір з його ієрархізованою структурою.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення та новий підхід до виявлення особливостей усної комунікації, зокрема актуалізації повсякденних етикетних ситуацій у різних культурах, що спрямоване на встановлення спільного та специфічного в процесах регуляризації мовленнєвої поведінки.

Етикет – культурна універсалія, зумовлена необхідністю врегулювання взаємодії членів суспільства, а норми етикету спираються на такі тактики й стратегії ввічливості, які забезпечують неконфліктність комунікації. Етикетна взаємодія пов’язана з ритуалом, який вимагає усталеної послідовності дій та позначений культурними символами, тому етикет регламентує вербальну та невербальну поведінку, ґрунтується на вироблених суспільством нормах, зобов’язує вживати встановлені формули.

Очевидна поліаспектність феномена етикету удоцільнює інтеграцію різних підходів до його вивчення, зокрема лінгвокультурологічного аспекту, що дозволяє з’ясувати залежність актуалізації етикетних знаків від типу відповідної культури та її ціннісних домінант; когнітивного підходу, який дозволяє встановити структуру ментальних моделей та визначає межі їх варіативності; семіотичного підходу, що виявляє пластичність та комплексність етикетного знака, пояснює варіювання його форми та змісту.

Етикет є системою знаків, яким властива варіативність, комбінаторність, комплексність, поліфункційність, мультимодальність, інтенціональність. Деталізація повідомлення досягається завдяки мультимодальності етикетного знака та доповненню вербальної інформації невербальним компонентом. Залежно від мети комунікації актуалізується конкретна функція. Для посилення впливу на комуніканта висловлювання насичують експресивністю, застосовуючи здебільшого лексичні та суперсегментні засоби.

Відповідність поведінки стандартним правилам очікується в різних аспектах життєдіяльності людини. Етикетизації зазнає, зокрема повсякденність, тобто буття, реалізоване в його практичних формах. Природна й соціокультурна, колективна та індивідуальна площини життя урізноманітнюють ситуації спілкування, які потребують упорядкування й стандартизації.

Етикетна ситуація передбачає типові умови її реалізації, а за ступенем ритуалізованості ситуації повсякденної взаємодії можуть бути диференційовані на щоденні (часто повторювані й найменш ритуалізовані), оказіональні (регулярні й більш формалізовані), святкові (нечастотні, але циклічні й формалізовані), церемоніальні (урочисті, що відбуваються за особливої нагоди, дуже важливі й тому найбільш ритуалізовані).

Етикетні ситуації повсякденного спілкування «Вітання», «Прийом гостя», «День народження», «Весілля» в англійськомовній та українськомовній культурах ґрунтуються на спільних ментальних моделях, проте виявляють відмінності змістового наповнення фреймів, вербальних і невербальних засобів їх актуалізації.

Спільні ознаки етикетної взаємодії в повсякденному спілкуванні пояснюється спільністю людської когніції пізнання світу, усвідомлення важливості неконфліктності взаємодії як однієї з умов виживання. Не менш важливим для англійськомовного та українськомовного етикету є спільне індоєвропейське коріння.

Успішність етикетної взаємодії представників різних культур забезпечують крос-культурна актуальність досліджених ситуацій, послідовність етикетних дій та їх вербалізація за допомогою стандартних формул. Щодо відмінностей, то у фокус уваги учасників ситуації потрапляють такі аспекти: реалізація окремих частин сценарію етикетної ситуації (зокрема повнота фатичного спілкування); функційна обмеженість етикетних вербалізацій (нейтральні звертання для міжкультурного спілкування vs культурно марковані форми для внутрішньокультурного спілкування); семантична дивергенція етикетних кліше (запрошення в гості як формула прощання); пріоритетність тематики та обсяг висловлювань; паравербальні засоби (зокрема інтонація) оформлення та ступінь експресивності висловлювань; кількість та соціальна неоднорідність учасників ситуації; специфіка невербальних складників і культурні традиції (гастрономічна культура святкування тощо).

В процесі міжкультурної повсякденної взаємодії невиправдані етикетні очікування швидше викликають незначні непорозуміння, ніж комунікативні провали. Це свідчить про налаштованість учасників етикетної ситуації на позитивну, неконфліктну повсякденну взаємодію.

Перспектива дослідження полягає в екстраполяції запропонованого підходу до аналізу етикетних ситуацій в діахронічній площині, їх актуалізації в різних сферах спілкування носіїв варіантів поліцентричних мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Деревянко Ю. М. Мовленнєвий етикет як етносеміотичний вияв культури. *Нова філологія*. 2017. № 72. С. 42 – 48.

2. Дерев'янюк Ю. М. Особливості етикету як знакової системи. *Нова філологія*. 2017. № 70. С. 51 – 58.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

3. Дерев'янюк Ю. М. Мовленнєвий етикет як об'єкт поліаспектного вивчення. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2016. № 1. С. 122–131.

4. Дерев'янюк Ю. М. Феномен етикетного простору та його організація. *Записки з романо-германської філології*. 2018. № 2 (41). С. 20–29.

Статті в іноземних фахових виданнях

5. Дерев'янюк Ю. М. Мовленнєвий етикет і ввічливість: диференціація понять. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. Т. VI (51). № 176. С. 30–34.

Наукові праці апробаційного характеру

6. Дерев'янюк Ю. М. Мовленнєвий етикет та ввічливість: диференціація понять. Актуальні проблеми сучасної філології та методики викладання мов у вишах. Харків: ФОП Бровін, 2018. С. 44–46.

7. Дерев'янюк Ю. М. Знакова природа етикету та типи етикетних знаків. Актуальні проблеми перекладознавства, текстології і дискурсології : тези доповідей. II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції здобувачів вищої освіти. Zaporizhzhia: ЗНТУ, 2019. С. 43–45.

8. Дерев'янюк Ю. М. Етикетний простір і його структура. Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : Тези доповідей XVI наукової конференції з міжнародною участю. Харків: ХНУ імені В.Н Каразіна, 2019. С. 36–39.

9. Derevianko I. Frame Structure of Etiquette Situations. The 1st Young Researchers' International Web Conference "Language, Culture, Communication in the Expanding Intellectual Space". Czestochowa, Zaporizhzhia, Lviv, 2019. P. 86–88.

АНОТАЦІЯ

Дерев'янюк Ю. М. Етикетні ситуації повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах: зіставний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2019.

Дисертацію присвячено дослідженню актуалізації повсякденних етикетних ситуацій у різних культурах, виявленню спільного й специфічного в процесах регулювання мовленнєвої поведінки. Зіставний аналіз етикету різних культур доповнено лінгвокогнітивним та лінгвосеміотичним аспектами.

У дисертації конкретизовано поняття «етикет», «мовленнєвий етикет», «ввічливість» та обґрунтовано необхідність їх розмежування. Розкрито особливості етикету як знакової системи, розглянуто властивості вербальних та невербальних етикетних знаків, їхні функційні, ознаки. Виявлено основні властивості етикетних

знаків: комплексність, мультимодальність, варіативність форми й змісту, функційна гнучкість і комбінаторність. Визначено структуру етикетного простору, яка охоплює суб'єкти взаємодії, етикетні ситуації, етикетні знаки, норми та ціннісні домінанти. За допомогою фреймового аналізу змодельовано стереотипну етикетну ситуацію, що трапляється у повсякденному спілкуванні. Повсякденні етикетні ситуації вперше стали об'єктом внутрішньосистемного зіставлення (у межах внутрішнього кола англійськомовної культури), а також міжкультурного порівняння. За ступенем ритуалізованості виділено такі види етикетних ситуацій: найменш ритуалізована щоденна («Вітання»); okazіональна («Прийом гостя»); святкова («День народження»); найбільш ритуалізована церемоніальна («Весілля»).

Зіставний аналіз показав, що реалізація етикетних ситуацій повсякденного спілкування в англійськомовній та українськомовній культурах ґрунтується на спільних ментальних моделях, проте виявляє відмінності змістового наповнення фреймів, вербальних, паравербальних та невербальних засобів маніфестації.

Ключові слова: мовленнєвий етикет, етикетний знак, етикетна формула, етикетний простір, фрейм, сценарій, засоби вербалізації, невербальні та паравербальні засоби спілкування.

АННОТАЦІЯ

Деревянко Ю. Н. Этикетные ситуации повседневного общения в англоязычной и украиноязычной культурах: сопоставительный аспект. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2019.

Диссертация посвящена исследованию актуализации повседневных этикетных ситуаций в разных культурах, выявлению общего и специфического в процессах регуляризации речевого поведения. Сопоставительный анализ этикета разных культур дополнен лингвокогнитивным и лингвосемиотическим аспектами.

В диссертации конкретизированы понятия «этикет», «речевой этикет», «вежливость» и обоснована необходимость их разграничения. Раскрыты особенности этикета как знаковой системы, рассмотрены свойства вербальных и невербальных этикетных знаков, их функциональные признаки. Выявлены основные свойства этикетных знаков: комплексность, мультимодальность, вариативность формы и содержания, функциональная гибкость и комбинаторность. Определена структура этикетного пространства, которая охватывает субъектов взаимодействия, этикетные ситуации, этикетные знаки, нормы и ценностные доминанты. С помощью фреймового анализа смоделирована стереотипная этикетная ситуация повседневного общения. Повседневные этикетные ситуации впервые стали объектом внутрисистемного сопоставления (в пределах внутреннего круга англоязычной культуры), а также межкультурного сравнения. По степени ритуализованности выделены следующие виды этикетных ситуаций: наименее

ритуализированная ежедневная (“Приветствие”); окказиональная (“Прием гостя”); праздничная (“День рождения”); наиболее ритуализированная церемониальная (“Свадьба”).

Сопоставительный анализ показал, что реализация этикетных ситуаций повседневного общения в англоязычной и украиноязычной культурах основывается на общих ментальных моделях, однако обнаруживает различия содержательного наполнения фреймов, вербальных, паравербальных и невербальных средств манифестации.

Ключевые слова: речевой этикет, этикетный знак, этикетная формула, этикетное пространство, фрейм, сценарий, средства вербализации, невербальные и паравербальные средства общения.

SUMMARY

Derevyanko Y. M. Everyday Etiquette Situations in English Speaking and Ukrainian Speaking Cultures: Comparative Perspective. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative-Historical and Typological Linguistics. – Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2019.

This study addresses the issues of everyday etiquette situations in various cultures. The purpose is to establish shared and culture-specific rules of speech behaviour.

The comparative analysis of the etiquette in British, American, Australian, and Ukrainian speaking cultures is complemented and extended by cognitive and semiotic perspectives. The conclusion drawn from a cognitive approach is that etiquette manifests internal mental processes and embodies mental models of everyday behaviour. In addition, A semiotic approach adopted for the study of etiquette can illuminate the etiquette sign plasticity and complexity, as well as explain variations in its form and content.

The main properties of the etiquette signs are those connected with complexity, multimodality, form and content variability, functional flexibility, and combinatorial potential. The complexity of the etiquette signs is created by integration of their components appealing to different sensory modalities. Paraverbal and non-verbal means of communication accompany verbal interaction and thus increase the etiquette sign plasticity, making its form and content more variable and adoptive to different types and conditions of social behaviour.

It can be argued that the etiquette space embraces subjects of interaction, etiquette situations, etiquette signs, norms and rules, and dominant values. In this respect, it is possible to distinguish several types of everyday etiquette situations relying upon their ritualisation degree. They include the least ritualised daily situations (“Greetings”), occasional situations (“Receiving Guests”), festive situations (“Birthday Celebrations”), the most ritualised ceremonial situations (“Weddings”).

Despite the differences between English and Ukrainian speaking cultures, communication is successfully executed in multicultural settings when the etiquette norms and politeness rules demand particular modes of behaviour. The implementation of the etiquette rules in everyday communication is determined by cultural and historical

traditions, changing social settings as well as gender. A significant factor leading to differences in the etiquette acts sequence, their means of expression, is the speakers' cultural identity defined by either collectivism or individualism. In amicable everyday interactions, the British etiquette tends to establish and preserve the most personal space of speakers. The American etiquette values the economy of communicative efforts and democratisation of the social behaviour rules. The Australian etiquette norms are liberalised to favour the increase of emotional involvement and expressivity of interlocutors. On the other hand, intimisation, i.e. more personal mode of interaction, is appropriate in the Ukrainian conduct. With numerous manifestation differences, everyday etiquette situations in English speaking and Ukrainian speaking cultures share such fundamental properties as functional relevance, basic frame structure, simulations use of verbal, paraverbal and nonverbal means of expression, types and forms of employed formulae.

The results of the study may suggest a broader hypothesis for further research into a diachronic investigation of the etiquette situations, their manifestation in various types of communication involving speakers of different polycentric languages.

Key words: speech etiquette, etiquette sign, etiquette formula, frame, script, etiquette space, means of verbalization, nonverbal and paraverbal means of communication.